

A műtárgy szellemi és művészeti tendenciák találkozási pontja

Interjú Piotr Skubiszewski lengyel művészettörténésszel

Professzor úr, az Ön bibliográfiájából kiderül, hogy rengeteg témában és egymástól meglehetősen távol álló területeken végzett kutatásokat. Pályája kezdetén Weit Stoss-szal foglalkozott, legutóbb megjelent monográfiája pedig a román kor előtti néhány évszázad művészetét tárgyalja.

Mondhatom, hogy az egész középkor érdekel. Ugyanannyira foglalkoztat az átmenet az ókorból a középkorba, mint a kései középkor időszakai. Való igaz, kezdetben inkább ez utóbbi volt a kutatási területem, első munkáimban a 14–15. századi gótikus és későgótikus szobrászattal foglalkoztam, s ezért készült disszertációm is Weit Stossról.

Lehet-e ezután egy határozott fordulatról beszélni, amikor a romantika került a kutatásai középpontjába?

Nem mondanám, érdeklődésem globális volt és maradt, de amikor 1957-ben Franciaországba kerültem, a 9–10. századi preromán ötvösművészettel kezdtem el foglalkozni; ez lett egyébként varsói egyetemem székfoglalóm témája is. Ezen belül a keleti művészet hatását vizsgáltam a korai középkorban. Azóta ugyanúgy foglalkozom a román koraival, az ötvösséggel vagy kódexekkel és miniatúrákkal, mint korábbi és későbbi korok különféle műtárgyaival.

A könyvem, amelyet említett, a középkor legkorábbi időszakáról szól, a Storia Universale dell'Arte sorozatában jelent meg olaszul, a francia és a lengyel nyelvű kiadás hamarosan követni fogja. A könyv egész Európa művészetéről ad áttekintést. A magyarországról sajnos nem adhat, minthogy csak a 11. század végéig terjedő időszakot tárgyalja. A könyv kronológiája épp azon a ponton ér véget, amikor a magyarok a Kárpát-medencébe érkeznek. A 10–12. századot egy másik kutató dolgozta fel. Ez a művészettörténeti szempontból nem igazán indokolt periodizáció a kiadó döntése volt. Én jobban örültem volna, ha a 10. század végéig vagy legalább a középeig tartott volna az általam tárgyalt időszak. De minthogy már így is elég vastag lett a kötet, kénytelen voltam respektálni a kiadó döntését. Nyilvánvaló, hogy az efféle vágások, melyekkel a történclem üres testét osztjuk, szakítjuk ketté, mesterségesek és konvencionálisak. De a 10. század második felében ténylegesen történt egy olyan változás, melyet szerettem volna megvizsgálni. Ekkor egész Európában elkezdődött valami: egy újfajta építészet, újfajta adminisztráció, amiről az írásos emlékek tanúskodnak. A magyarokról viszont akkor sem igen írhattam volna, ha elmehetek a 10. század közepéig, hiszen pogányok lévén vajmi keveset alkottak ekkor még a keresztény művészetben. Amit a sztyeppékről magukkal hoztak, inkább az ázsiai művészetben belül értelmezhető.

Említette, hogy 1957-ben jött Franciaországba. Sok éve dolgozik, tanít itt. Miért döntött úgy, hogy ide költözik?

1957–58-ban a disszertációm kiegészítésén dolgoztam Franciaországban. Főleg itt, Poitiers-ban és Párizsban, ahol a Collège de France-ban André Grabar előadásait hallgattam. Ő egyébként tanácsaival sokat segített nekem. A disszertációm hazatérésem után, 1958-ban védtem meg. Ezután elég hosszú ideig Lengyelországban maradtam. Ott tanítottam, majd az Egyesült Államokban, Angliában és rövidebb-hosszabb ideig más országokban is. Azután kaptam a poitiers-i Középkorkutató Központ felkérését, hogy tanítsak itt. Először csak egy rövidebb időszakra gondoltam, de 1980 óta folyamatosan dolgozom ezen az egyetemen.

Végleges letelepedése tehát akkortól számítható?

Nem hiszem, hogy véglegesnek lehetne nevezni ezt a megtelepedést. Bár itt tanítok, megtartottam a katedrát a varsói egyetemen, és gyakorlatilag azóta ingázom a két város között. Ha úgy érti, az, hogy itt is tanítok, Poitiers-ban, az valóban végleges döntés, de Lengyelországot sohasem hagytam el. Igyekszem megosztani az időmet a két ország között.

Ön tehát jól, belülről ismeri mindkét ország tudományos életét. Milyennek látja a középkorkutatás helyzetét a mai Lengyelországban?

Már a II. világháború előtt magas volt a kutatás színvonala. Főleg a történelemszerek voltak jók, a művészettörténelemszerek kevésbé. A háború után aztán nagy lendületet kapott a kutatás, a lengyel királyság alapítása évfordulójának közelédtével. A 966. évi kereszteléstől számíthatók a lengyel államiság kezdetei. Már a 40-es években megindultak a kutatások. A kommunisták nem elleneztek, megvolt náluk is a nacionalista és sovinszta beállítottság. Kiváló tudósok dolgoztak ki egy hatalmas kutatási és ásatási tervet. Ebben a művészettörténet is komoly szerepet kapott. 1949-ben kutatási bizottság alakult az emlékfeltáráásra. A megkezdett munkák egy addig ismeretlen román művészet nyomaira világítottak rá. Több székescygház maradványait tárták fel, köztük a gnicznóit és a poznanit. Ez utóbbi volt az első katedrális Lengyelországban, 968-ban alapították. Valószínű, hogy ennek helyén történt a keresztelés is. Ezek a felfedezések újraindították a művészettörténeti kutatásokat, főleg a román és preromán építészet tanulmányozását, és nyilvánvalóan az európai középkor művészetének ismeretéhez általában véve is hozzájárultak. Sokan írtak, kollégáim és én is a lengyelországi románkori művészetről, és ezek a munkák tényleg ösztönzést adtak a kutatásnak. Ezután kicsit alábbhagyott a lendület, s ha nem is lehet mondani, hogy kimerült a téma, az érdeklődés más területek felé fordult. A középkorkutatás azért a kiemelt területek között maradt. Születtek kiváló összefoglalások, például egy krakkói professzor szintézise a gótikus festészetéről. Ez olyan munka, mint Radocsayé a magyar területen. Mellesleg Radocsay könyvét nagyon jól ismerem, többször volt útitársam lengyel- és magyarországi utazásaim során. A megfelelője nálunk csak a 70-es, 80-as években készült el, de a kutatás fejlődése analóg a magyarországgal.

A lengyel egyetemek közül hol foglalkoznak kiemelten és a legjobb színvonalon a középkori történelemmel és művészettel?

Nehéz és talán nem is igazán szerencsés összehasonlításokat tenni. Az bizonyos, hogy a varsói egyetemen nagyon erős a medievisták vonala, jó a színvonal, állandó a kapcsolattartás a külföldi egyetemekkel, és sok a publikáció. De Varsón kívül is dolgoznak kiváló középkorászok, például Torunban, Poznanban, Wroclawban. Ezenkívül az Akadémiának is van művészettörténeti kutatóintézete, és még ott vannak a múzeumok is.

Idestova két évtizede tanít Poitiers-ban, és előtte tanult is itt. Jól ismeri a központ volt és jelenlegi vezetőit. Hogyan itéli meg a központ mai színvonalát; milyen változást okozott, ha okozott az, hogy a Központ néhány éve elvesztette az önállóságát és alárendelték az egyetem bölcsészkarának?

A probléma nem itt van. Az igazi gond a pénzhiány. Nem rendelkezünk olyan anyagi háttérrel, mint korábban, és ami van, azzal sem teljesen szabadon. Vannak olyan területek, ahol ma is kifejezetten erős a C. E. S. C. M.. Ilyen a Központ folyóirata, a Cahiers de Civilisation Médiévale. Talán nem szabadna ezt nekem megállapítanom, minthogy a főszerkesztője jelenleg én vagyok. A folyóirat ugyanazon a vágányon halad, mint indulásakor, jó harminc éve, Crozet, Labande, Bec idején. Ma ötvenöt országban mintegy 1500 előfizetőnk van, ami ilyen szűk periódusra, a 10–12. századra koncentráló folyóirat esetében nagyon ritka.

Az Ön irányítása alatt történt-e valamilyen változás a periodizációban?

Részen igen, kértem például tanulmányokat olyan időszakok civilizációiról, melyeket szerintem nem tanulmányoztak megfelelő mélységben. Így rendeltem az ír monarchia időszakáról egy nagy tanulmányt. Ezt a korszakot kiemelkedő fontosságúnak tartom régészeti és építészettörténeti szempontból az európai történelemben, és eddig a tanulmányig nem

készült erről sikeres szintézis. Ez a téma megkövetelte, hogy a 6–7. századról is szó essék. Ezenkívül kérek néha a szintén korábbi Karoling-korról is cikket. A folyóiratot alapítói a román kor tanulmányozására szánták, de a korlátozás sohasem volt szigorú. A későközépkorral nyilván nem foglalkozunk. Egyébként rengeteg tanulmányt kapunk, nem is tudjuk mindet közölni. Jelenleg 1998. végéig (!) telítve vagyunk. Ez a bőség lehetővé teszi, hogy a legfontosabb témákra koncentráljunk tematikus számainkban, mint például a román művészet, a feudális, és az ezeket kísérő jelenségek, mint a *treuga dei* vagy a kollektív vallásosság.

Végül szeretném megkérdezni, Professor Úr, hogy Ön mint művészettörténész hogyan, milyen szempontokkal és módszerekkel dolgozik.

Engem a művészettörténetben elsősorban a műtárgy érdekel mint többféle attitűd keresztződése, illetve annak megrendelője, és azok, akik az alkotás folyamatában kísérik. Minden műtárgyat úgy tekintek mint különféle történelmi, szellemi és művészi tendencia találkozási pontját, amelyet vizsgálni lehet. Jobban szeretek egy adott műről írni. A műtől elindulva valamilyen mentalitástörténeti, teológiai, filozófiai történeti vagy liturgiátörténeti témát vizsgálok meg, és utána visszatérek a mű elemzéséhez. Bármilyen jelenséget vizsgálok is, mindig visszakanyarodom a műtárgyhoz. A művészet mint egységes nyelvezet rendezi össze a mű aspektusait és ad formát neki. Lényegében ez a módszerem. De néha máshogyan is dolgozom, mint például amikor a „Dicsőség királya” titulustól indultam el, és a művészet változását figyeltem az állandó címzés, címzés mögött. Ez a keresztény művészetben többféle ikonográfiai témára vonatkozott. A változás háttere, magyarázata érdekelt, az, hogy milyen rendszerbe illeszkedett kortól és civilizációtól függően a „Dicsőség királya”.

Poitiers, 1997. március

Az interjút készítette: Seláf Levente

Piotr Skubiszewski bibliográfiája

1978–1996

1978

1. *Przedmowa* [Introduction], dans A. S. Labuda, Malarstwo tablicowe w Gdansku w 2 pol. XV w. [La peinture sur bois à Gdansk dans la seconde moitié du XVe siècle], Warszawa, 7–11.
2. *Wystawa Rzeźba okresu Arpadow. Székéshelyvár, maj-sierpień 1978* [L'exposition. La sculpture de l'époque des Arpad. Székéshelyvár, mai-août 1978], Biuletyn Historii Sztuki, XLI, 91–100.
3. *The Artist's Style – A Concept Beyond Doubt*, Polish Art Studies, vol. 1. Studies in Art Theory, Wrocław, 11–21.
4. *Quelques observations sur le portail roman de Turn (Leczyca)*, Alba Regia, Annales Musei Stephani Régis, XVII, 121–142.
5. *Polska sztuka średniowiecznaczy sztuka średniowiecznaw Poisce?* [L'art médiéval polonais ou l'art médiéval en Pologne?], Kwartalnik Historyczny, LXXXVI, 891–916.

1980

7. *Władysław Tatarkiewicz – historyk sztuki* (Władysław Tatarkiewicz –historien de l'art], Wicz, XXIII, no 6(266), 55–65.
8. *Trydziestu lat Instytutu Asztuki* [Trente ans de l'Institut d'Art], Nauka Potska, XXVIII, n° 3–4 (177–178), 141–148.
9. *Die Kunst in den Ländern der polnischen Krone während der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, dans Die Parler und der schöne Stil 1350–1400, resultatband zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln, Köln, 95–116.
10. *Il Quattrocento: Norma o varietà della realtà storica?*, dans Italia Venezia e Polonia tra Medio Evo e l'età moderna, Firenze, 297–307.
11. [En collab. avec d'autres auteurs], *Katalog Zabytków Sztuki w Poisce* [Inventaire des monuments d'art en Pologne], vol. V, *Dawne województwo Poznańskie* [L'ancienne voïvodie de Poznan], fasc. 10, *Dawny powiat koscianki* [L'ancien département de koscian], Warszawa, 124 pp., 515 fig.
12. *Koscioł i klasztor benedyktynów w średniowieczu* [Églises et monastères bénédictins au moyen âge], Znak, XXXII, 1610–1633.
13. *Eine Gruppe romanischer Goldschmiedearbeiten in Polen (Trzemeszno, Czervinsk)*, Jahrbuch der Berliner Muséum, XXII, 35–90.

1981

14. *Cykl wielkanocny w Oltarzu Mariackim Wita Stossa* [Le cycle pascal dans le retable de la Sainte Vierge de Guy Stoss], Rocznik Historii Sztuki, XII, 43–83.
15. [En collab. avec d'autres auteurs], *Katalog Zabytków Sztuki w Poisce*, Seria Nowa, *Województwo elblaskie* [Inventaire des monuments d'art en Pologne, Nouvelle Série, Voïvodie d'Elblag], *Braniewo, Frombork, Orneta i okolice* [Braniewo, Frombork, Orneta et la région], Warszawa, 244 pp., 510 fig.
16. *Polnische mittelalterliche Kunst oder mittelalterliche Kunst in Polen?*, Jahrbuch für Geschichte, XXIII, 9–56.
17. *Deux consoles chartraines: le maître d'œuvre et son "patron" devant le Jugement dernier*, dans Ars auro prior. Studia Ioanni Białostocki sexagenario dicata, Warszawa, 121–126.
18. *L'art mosan et la Pologne à l'époque romane. Problématique des recherches*, dans Rapports historiques et artistiques entre le pays mosan et la Pologne, du XIe au début du XIIIe siècle, Liège, 27–81.
19. *Programi obrazowe kielichów i paten romanskich* [Programmes iconographiques des calices et des patènes romans], Rocznik Historii Sztuki, XIII, 5–96.

1982

20. *La place de la Descente aux Limbes dans les cycles christologiques préromans et romans*, dans Romanico padano, Romanico europeo, Parma, 313–321.
21. *Diskussionsbeiträge*, dans Der Schwabacher Hochaltar, Internationales Kolloquium anlässlich der Restaurierung, Schwabach., 30. Juni – 2. Juli 1981, München, 115, 117–119, 122.
22. *Les Slaves occidentaux et méridionaux au haut moyen âge*. XXXe Semaine du Centro di Studi sull'alto medioevo (Spolète, 15–21 avril 1982), Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, XXV, 321–324.
23. *La decoration des manuscrits Plock 140 et Gniezno 110. Saint-Laurent de Liège et la Pologne*, dans Clio et son regard. Mélanges d'histoire de l'art et d'archéologie offerts à Jacques Stiecnnon, Liège, 615–637.
24. *Die Bildprogramme der romanischen Kelche und Patenen*, dans Metalikunst von der Spätantike bis zum ausgehenden Mittelalter, Ed. A. Effenberger, Berlin, 198–267.

1983

25. *Veit Stoß und Polen*, Nürnberg, 27 pp., 23 fig.
26. C.r.: M.-R. Lapière, *La lettre ornée dans les manuscrits mosans d'origine bénédictine (XIe-XIIe s.)*, Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, XXVI, 370–372.
27. C.r.: J. Weitzmann-Fiedler, *Romanische gravierte Bronzeschalen*, Cahiers de Civilisation Médiévale, Xe-XIIe siècles, XXVI, 383–384.
28. *L'art des Slaves occidentaux de l'an mil*, dans Settimane di Studio del centro Italiano di Studi sull'Alto Medio Evo, XXX: Gli Slavi occidentali e meridionali nell'alto medioevo, Spolito, 746–799.
29. [Interventions dans la discussion], *Ibidem*, 623–624 et 739–741.

1984

30. *Ecclesia, Christianitas, Regnum et Sacerdotium dans l'art des Xe et XIe siècles: les idées et les structures des images*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé, n° 2, 167–169. Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, XXVIII, 133–179.

1985

31. C. r. M.-M. Gauthier, *Les routes de la foi*, Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, XXVIII, 133–179.
32. *Ecclesia, Christianitas, Regnum et Sacerdotium dans l'art des Xe et XIe siècles: Idées et les structures des images*, Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, XXVIII, 133–179.
33. C. r. R. Hausserr, *Convenevolezza*, *Ibidem*, 296–297.
34. C. r. E. Klemm, *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek*, I, *Ibidem*, 417–420.
35. *Drei bayerische romanische Handschriften in Polen*, Zeitschrift für Kunstgeschichte, 48, 138–150.
36. *Der Osterzyklus im Marienaltar des Veit Stoß*, dans Veit Stoß. Vorträge des Nürnberger Symposions, München, 123–140.
37. *Wit Stwos* [Guy Stoss], Warszawa, 72 pp., 52 fig.
38. *Veit Stoß*, Berlin, 72 pp., 52 fig.

1986

39. [Intervention dans la discussion], *Artistes, artisans et production artistique au moyen âge*. Colloque international. Centre national de la Recherche Scientifique, Université de Rennes II - Haute Bretagne. 2–6 mai 1983. Ed. Ed. X. Barra i Altet. I: Les Hommes, Paris, 83.
40. [Direction] *Table ronde: L'Abbatiale*, dans Saint-Sever. Millénaire de l'Abbaye. Colloque international, 25, 26 et 27 mai 1985, Saint-Sever, 223–247.
41. C. r. L. Grodecki, *Le moyen âge retrouvé. De l'an mil à l'an 1200*, Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest et des Musées de Poitiers, 4e série, XIX, 399–400.
42. [En collaboration avec M. Skubiszewska], *The Poor in the Frescoes of the Campo Santo at Pisa and Santa Croce in Florence*, dans Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane [Mélanges Lech Kalinowski], Warszawa, 267–288.

43. *Styl Wita Stosza* [Le style de Veit Stoss], dans Wit Stosz. *Studia o sztuce i recepcji* [Guy Stoss. Études sur son art et sa réception], dir. A. Labuda, Poznan, 5–69.

1988

44. *Un cycle hagiographique peint de la fin du XIe siècle et la spiritualité des moniales. La vie de sainte Radegonde dans le ms. 250 de Poitiers*, dans *Les religieuses dans le cloître et dans le monde*. C.E.R.C.O.R. Deuxième Colloque International 29 septembre – 2 octobre 1988. Poitiers [texte polycopié].
45. *Une vision monastique de l'Église au XIIe s. À propos d'un livre récent sur les peintures murales de Prüfening*, dans *Cahiers de Civilisation Médiévale*, Xe-XIIe siècles, XXXI, 361–376.
46. C. r. J.-P. Caillet, *L'antiquité classique, le haut moyen âge et Byzance au Musée de Cluny*, Ibidem, 384–385.
47. *Architektura jako symbol Kosciola okolo roku 1000. Przykład situli akwizgrajskiej* [Architecture comme symbole de l'Église. L'exemple de la situla d'Aix-la-Chapelle], dans *Podług nicba i zwyczaju polskiego*. *Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Milobedzkimu* [Mélanges Adam Milobedzki], Warszawa, 17–19.

1989

48. C. r. Lafontaine-Dosogne, *Histoire de l'art byzantin et chrétien d'Orient*, dans *Cahiers de Civilisation Médiévale*. Xe-XIIe siècles, XXXII, 84–86.
49. *Jan Bialostocki*, dans J. Bialostocki, *II Quattrocento nell'Europa settentrionale*, Torino, VI–VII.
50. *Jan Bialostocki*, dans *The Burlington Magazine*, CXXXI, 482.
51. *Le retable gothique sculpté: entre le dogme et l'univers humain*, dans *Le retable d'Issenheim et la sculpture au nord des Alpes à la fin du moyen âge*. Actes du Colloque de Colmar (2–3 novembre 1987). Dir. Chr. Heck. Colmar, 12–47.
52. [En collaboration avec J.-F. Reynaud et d'autres chercheurs], *Poitiers, le Baptistère Saint-Jean*, dans *Romains et barbares entre Loire et Gironde, IVe-Xe siècles*. Exposition au Musée Sainte-Croix (Poitiers), 6 octobre 1989 – 28 février 1990, Poitiers, 65–67.

1990

53. [Interventions dans la discussion], dans *Artistes, artisans et production artistique au moyen âge*. Colloque international. Centre National de la Recherche Scientifique, Université de Rennes II – Haute Bretagne. 2–6 mai 1983. Ed. X. Barrau i Altet. II: Fabrication et consommation de l'œuvre, Paris, 409, 482, 510–511, 644.
54. *La porta delia cattedrale di Gniezno*, dans *Le porte di bronzo dall'antichità al secolo XIII*. Dir. S. Salomi, Roma, 247–270, pl. CLXXXVII–CCXII.
55. *L'intellectuel et l'artiste face à l'œuvre à l'époque romane*, dans *Le travail au moyen âge. Une approche interdisciplinaire*. Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve, 21–23 mai 1987. Dir. J. Hamesse, C. Muraille-Samaran, Louvain-la-Neuve, 263–321.
56. *Les cisterciens en Pologne médiévale*, dans *Les cisterciens en Pologne*, Varsovie, 9–16.
57. *Z metodyki badan nad ikonografia polityczna dojrzałego sredniowiecza* [Quelques propos sur la méthodologie des recherches sur l'iconographie politique du haut moyen âge dans Curia Maior]. *Studia z dziejów kultury ofiarowane Andrzejowi Ciechanowieckimu* [Mélanges Andrzej Ciechanowiecki], Warszawa, 23–29.

1991

58. *Une croix de bronze mérovingienne à l'abbaye Sainte-Croix de Poitiers*, *Bulletin de la Société des Antiquaires de l'Ouest*, 5e série, V, 83–96.

1992

59. *Une annonce à deux anges à Issoire*, dans *De la création à la restauration. Travaux d'histoire de l'art offerts à Marcel Durliat pour son 75e anniversaire*, Toulouse, 307–317.
60. *Benedetto di Aniane, santo*, dans *Enciclopedia dell'Arte Médiévale*, III, Roma, 359–360.
61. *Bernhuser*, dans *ibidem*, III, Roma, 431.

62. *La staurothèque de Poitiers*, Cahiers de Civilisation médiévale. Xe-XIIe siècles, XXXV, 96–100.
63. C. r. H. Toubert, *Un art dirigé. Réforme grégorienne et iconographie*, ibidem, XXXV, 65–75.
64. *Le trumeau et le linteau de Moissac: un cas du symbolisme médiéval*, Cahiers archéologiques, 40, 51–90.
65. *Skarbiec opactwa Sainte-Croix w Poitiers, jeden z najstarszych x Europie* [Le trésor de l'abbaye Sainte-Croix de Poitiers, un des plus anciens en Europe], Materiały Muzeum Wznetrz Zabytkowych w Pzszczynic, VII, 294–304.

1993

66. *Un manuscrit peint de la Vita Radegundis conservé à Poitiers. Les idées hagiographiques de Venance Fortunat et la spiritualité monastique du XIe siècle*, dans Venancio Fortunato tra Italia e Francia. Atti del Convegno Internazionale di Studi. Valdobbiadene 17 maggio 1990 – Treviso 18–19 maggio 1990, Treviso, 195–216.
67. *Sag. Adalbert-Kelch aus Tremessen (Trzmeszno)*, dans Berward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Katalog der Ausstellung. Hildesheim, 1993, II, Mainz, 82–83.
68. *Wspomnienie o Tereseie Mroczo* [Teresa Mroczo in memoriam], Ikonotheka, 6, 7–9.
69. *Intelekt i dezło artysty w sztuce romanskiej* (L'intellectuel et l'artiste face à l'œuvre à l'époque romane), ibidem, 11–73.
70. *List do Redakcji* (Lettres à la Redaction), Biuletyn Historii Sztuki, LV, 561.

1994

71. *Du décor peint des absides romanes aux clefs de voûte des églises gothiques: l'exemple de la cathédrale de Noyon*, Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, XLV/XLVII, 689–698.
72. *Cristo*, dans Enciclopedia dell'arte médiévale, V, Roma, 493–521.

1995

73. *L'arte europea dal VI al IX secolo*, Torino, 337 pp., 299 ill. (Storia universale dell'arte).
74. *Una Vita sancti Martini* illustrée de Tours (Bibliothèque Municipale, ms. 1018), dans Le culte des saints aux IXe–XIIIe siècles. Actes du Colloque tenu à Poitiers les 15–16–17 septembre 1993, dir. R. Favreau, Poitiers, 109–136.
75. *Le décor de la "Vie de Radegonde" de Poitiers*, dans La Vie de sainte Radegonde par Fortunat. Poitiers, Bibliothèque Municipale, manuscrit 250 (136), dir. R. Favreau, Paris, 127–237.
76. *Figurazioni Devozionali*, dans Enciclopedia dell'arte médiévale, VI, Roma, 177–195.

1996

77. *Le titre de Roi de gloire et les images du Christ: un concept théologique, l'iconographie et les inscriptions*, dans Épigraphie et iconographie. Actes du Colloque tenu à Poitiers les 5–8 octobre 1995, Dir. R. Favreau, Poitiers, 229–258.
78. *Avant-propos*, ibidem, V–VI.
79. *Le thème de la Parousie sur les voûtes de l'architecture "Plantagenêt"*, dans L'art comme mystagogie. Iconographie du Jugement dernier et des fins dernières à l'époque gothique. Actes du Colloque de la Fondation Hardt tenu à Genève du 13 au 16 février 1994, Dir. Y. Christe, Poitiers, 105–153.
80. *Notre revue: saisir une civilisation*. Cahiers de Civilisation Médiévale. Xe-XIIe siècles, 39, 3–8.